

Examen HAVO 2021

kunst

beeldende vormgeving - dans - drama - muziek - algemeen

tijdvak 2

woensdag 16 juni

9.00 - 12.00 uur

Vergeet niet je op te zetten!

Klik op 'Start' om te beginnen.

Tijdens het examen kun je de volgende knoppen gebruiken:

 ingesproken tekst

 regelen van het volume

 uitleg van het programma

  ga een pagina terug of verder

  ga naar het begin of het einde van het examen

Voor het openen van bronnen gebruik je de volgende knoppen:

 afbeelding

 geluidsfragment

 tekst

 filmfragment

 filmfragment vergroten. Je kunt ook dubbelklikken op de film voor het vergroten.

 filmfragment verkleinen. Je kunt ook dubbelklikken op de film voor het verkleinen.

Hiernaast kun je testen of het beeld en het geluid goed functioneren.

Het examen bestaat uit vier blokken met in totaal 33 vragen.
Voor dit examen zijn maximaal 68 punten te behalen.
Voor elke vraag staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Blok 1: Vrolijke gezelschappen
Blok 2: Cabaret Voltaire en dada
Blok 3: Dans in musicalfilms
Blok 4: Humor en satire in de popmuziek

Bij het beantwoorden van de vragen maak je gebruik van de aangeboden bronnen. Tevens wordt een beroep gedaan op je eigen kennis.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Blok 1 Vrolijke gezelschappen

Dit blok gaat over lering en vermaak in zeventiende-eeuwse genrestukken, in het bijzonder in de schilderijen van Jan Steen.

In de zeventiende-eeuwse Nederlandse schilderkunst ontstonden naast de al bestaande genres enkele nieuwe genres: het landschap, het stilleven en het genrestuk. De opkomst van deze nieuwe genres wordt vaak in verband gebracht met het ontstaan van een vrije kunstmarkt in Nederland.

De nieuwe genres, zoals het stilleven, waren geschikt om te verhandelen op de vrije markt.

(2p) Noem twee kenmerken van het stilleven waardoor het geschikt was om te verhandelen op de vrije markt en leg per kenmerk je antwoord uit.

De al bestaande, traditionele genres zoals het historiestuk en het portret werden minder verkocht op de vrije markt dan de nieuwe genres.

(2p) Geef voor elk van onderstaande beweringen aan of deze juist of onjuist is. Noteer op je antwoordblad het cijfer (1, 2, 3, 4) van de bewering, gevolgd door 'juist' of 'onjuist'.

Historiestukken werden minder verkocht op de vrije markt, omdat:

- 1 ze soms een Bijbelse voorstelling bevatten en mede door de Reformatie was er minder vraag naar Bijbelse voorstellingen.**
- 2 ze een historische of mythologische voorstelling bevatten, die meestal in opdracht waren geschilderd.**
- 3 dit genre in hoog aanzien stond, waardoor het vaak dure schilderijen waren.**
- 4 het vaak kleine schilderijen waren, bedoeld voor specifieke ruimtes en gebouwen.**

Op afbeelding 1 zie je een genrestuk van de Vlaamse schilder Adriaen Brouwer (1605-1638), die zich rond 1625 in Haarlem vestigde. Brouwer specialiseerde zich in het zogenaamde 'boerenggenre', waarvan het schilderij op afbeelding 1 een voorbeeld is. Het boerenggenre was vooral populair bij de burgerij. Zij vonden de voorstellingen op deze schilderijen humoristisch.

In tekst 2 staan drie theorieën over de meest voorkomende aanleidingen van humor. Twee van de drie theorieën zijn van toepassing op het boerenggenre.

(1p) Noem een van deze twee theorieën over humor in tekst 2 en leg uit op welke manier die van toepassing is op het boerenggenre.

In de zeventiende eeuw werd lichaamshouding gezien als een graadmeter voor de sociale status van mensen. Voor schilders van genrestukken was het van belang om kennis te hebben van houdingen, mimiek en gebaren van verschillende sociale groepen.

Op afbeelding 2 en 3 zie je twee zeventiende-eeuwse modelschetsen van een rijke heer en een boer. Je zou de houding van de heer op afbeelding 2 kunnen typeren als beschaafd in vergelijking met de houding van de boer op afbeelding 3. Deze beschaafde houding werd geassocieerd met een hoge status.

- (1p) - Geef een kenmerk van de houding van de heer op afbeelding 2 waaruit zijn beschaving blijkt.**
- (1p) - Geef daarna een verklaring waarom juist een beschaafde houding geassocieerd werd met een hoge status.**

Een van de bekendste zeventiende-eeuwse schilders van vrolijke gezelschappen was Jan Steen (1625 - 1679). Op afbeelding 4 zie je een schilderij van Steen, getiteld *Zo de ouden zongen, piepen de jongen*. Hierin stelt hij op ironische wijze het gedrag van de rijke burgerij aan de kaak.

Zoals veel genrestukken uit de zeventiende eeuw bevat ook dit werk een morele les. In het schilderij wordt de kijker bij het ontrafelen van deze les op weg geholpen door de titel, die ook een spreekwoord is.

- (1p) - Leg uit wat de morele les van het schilderij *Zo de ouden zongen, piepen de jongen* inhoudt.**
- (1p) - Beschrijf daarna een voorbeeld uit de voorstelling van het schilderij dat deze les ondersteunt.**

Op afbeelding 5 zie je een zelfportret van Jan Steen. De schilder gebruikte zijn eigen portret vaak in zijn genrestukken. Zo is hij te herkennen in de man met de pijp in *Zo de ouden zongen, piepen de jongen*. Ook in het schilderij *Het losbandige huishouden* op afbeelding 6 is hij te zien, ditmaal in de rol van de man des huizes die de dienstmeid een muntje geeft, zodat hij de dame met glas makkelijker kan verleiden.

In tekst 3 lees je opvattingen van de Romeinse dichter Horatius en de renaissance-kunstenaar Alberti over manieren waarop in de kunst de juiste emotie opgeroepen kon worden bij het publiek. Deze opvattingen lijkt Steen toegepast te hebben in *Het losbandige huishouden* (afbeelding 6).

- (1p) - **Beschrijf waaraan je kunt zien dat Steen de opvatting van Horatius heeft toegepast in *Het losbandige huishouden*.**
- (1p) - **Beschrijf daarna waaraan je kunt zien dat Steen de opvatting van Alberti heeft toegepast in *Het losbandige huishouden*.**

Steen gebruikte zijn eigen portret in *Het losbandige huishouden* om de morele les van het schilderij te verduidelijken, namelijk een waarschuwing voor wellust of seksuele verleiding.

(1p) Geef aan waarom Steen zijn eigen portret gebruikte om de morele les te verduidelijken.

Van Steens werk wordt gezegd dat de schilderijen lijken op een scène uit een theatervoorstelling, en dan met name uit kluchten.

- (2p) - Beschrijf twee aspecten van het schilderij op afbeelding 6 die doen denken aan een theatervoorstelling.**
- (1p) - Geef daarna een inhoudelijk aspect van het schilderij op afbeelding 6 dat doet denken aan de inhoud van een klucht.**

Steen schilderde vaak huishoudelijke taferelen waarin chaos heerst. De chaos in deze schilderijen is echter zorgvuldig samengesteld. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de compositie in *Het losbandige huishouden*.

- (1p) - **Beschrijf op welke manier de compositie in afbeelding 6 bijdraagt aan de chaotische uitstraling van het schilderij.**
- (1p) - **Geef daarna een aspect van de compositie waaruit blijkt dat Steen de chaos zorgvuldig heeft samengesteld.**

Op afbeelding 7 zie je een schilderij van de Nederlandse schilder Koen Vermeule (1965). Hij gebruikt zelfgemaakte foto's als aanleiding voor zijn schilderijen. Deze foto's zijn momentopnames van toevallige gebeurtenissen die hij opmerkt, bijvoorbeeld wanneer hij onderweg is. Over het schilderij op afbeelding 7 zei hij:

"Deze meisjes zag ik in de centrale hal van de TATE Britain. (...) Ze stonden in de cirkel, met zonlicht van boven, een heldere ruimte met teatraal licht. Er waren meer mensen te zien, die heb ik weggelaten. Dit is het moment dat ze foto's van elkaar hebben genomen en die zelf bekijken. Een vervreemdend beeld, tegenover elkaar te staan en in je eigen wereld te zijn."

Je zou kunnen stellen dat dit schilderij van Vermeule een morele les bevat. Maar je zou ook kunnen stellen dat dit schilderij alleen een esthetische ervaring oproept.

- (1p) - Geef aan welke morele les het schilderij op afbeelding 7 bevat.**
- (1p) - Beschrijf daarna een aspect van het schilderij waaruit deze les blijkt.**
- (1p) - Noem een manier waardoor het schilderij op afbeelding 7 een esthetische ervaring oproept.**

KARAWANE

jolifanto bambla ô falli bambla

grossiga m'pfa habla horem

égiga goramen

higo bloiko russula huju

hollaka hollala

anlogo bung

blago bung

blago bung

bosso fataka

ū ūū ū

schampa wulla wussa ólobo

hej tatta gôrem

eschige zunbada

wulubu ssubudu uluw ssubudu

tumba ba- umf

kusagauma

ba - umf

Blok 2 Cabaret Voltaire en dada

Dit blok gaat over de activiteiten van Cabaret Voltaire en de eerste dadaïsten in Zürich in het begin van de twintigste eeuw.

Als gevolg van de Eerste Wereldoorlog, die in 1914 uitbrak, vluchtten kunstenaars en intellectuelen uit diverse landen naar Zürich. Hierdoor groeide deze stad uit tot een belangrijk internationaal kunstcentrum. Zij ontmoetten elkaar in Cabaret Voltaire, een centrum voor kunstzinnig amusement.

In filmfragment 1 zie je een reconstructie van een optreden van Hugo Ball die in Cabaret Voltaire het klankdicht *Karawane* voordraagt. Op afbeelding 1 zie je dit gedicht.

Balls optreden is theateraal te noemen. Zo maakt hij bewust gebruik van stem- en spraaktechniek en draagt hij een gedicht voor dat slechts bestaat uit klanken (onbegrijpelijke woorden).

(3p) Noem aan de hand van filmfragment 1 nog drie andere aspecten van Balls optreden die het theateraal maken. Laat muziek en geluid buiten beschouwing.

In filmfragment 2 hoor je een actrice die Balls gedicht *Karawane* voordraagt. Net als Hugo Ball destijds maakt zij hierbij bewust gebruik van spel- en voordrachttechnieken. Zo varieert ze bijvoorbeeld in volume om te verrassen en/of om spanning op te wekken. Bovendien sluit de voordracht aan op de typografie van het gedicht.

(1p) Leg uit op welke manier de voordracht aansluit op de typografie van het gedicht op de afbeelding.

KARAWANE

jolifanto bambla ô falli bambla
grossiga m'pfa habla horem
égiga goramen
 higo bloiko russula huju
 hollaka hollala
anlogo bung
blago bung
 blago bung
bosso fataka
 ū ū ū
 schampa wulla wussa ólobo
hej tatta gôrem
 eschige zunbada
wulubu ssubudu ulaw ssubudu
tumba ba- umf
kusagauma
ba - umf

tekst van het klankdicht *Karawane*

De groep kunstenaars en intellectuelen die in de beginjaren van Cabaret Voltaire actief was, vormde vanaf februari 1916 de dada-beweging. Een van de oprichters van de dadagroep in Zürich was de Roemeense dichter Tristan Tzara.

In 1918 schreef Tzara zijn eerste dada-manifest. Veel avantgardistische kunstenaarsgroepen in het begin van de twintigste eeuw stelden een manifest op.

(3p) Noem drie doelen die avantgardistische kunstenaarsbewegingen wilden bereiken met het opstellen en publiceren van een manifest.

Wat de dadaïsten bond, was een onconventionele houding ten opzichte van de wereld om hen heen, waarin de rampzalige gevolgen van de Eerste Wereldoorlog steeds meer zichtbaar en voelbaar waren geworden. Als de zogenaamde 'beschaving' kon leiden tot zoiets barbaars als de oorlog, dan had deze beschaving voor hen afgedaan.

Op afbeelding 2 zie je *Wache* (bewaker), een van de figuren die de Zwitserse kunstenares Sophie Taeuber in 1918 maakte als onderdeel van een marionettentheater waarmee ze optrad in Cabaret Voltaire. Taeubers marionet lijkt te verwijzen naar de oorlog.

(2p) Leg aan de hand van twee aspecten van de vorm uit op welke manier de marionet lijkt te verwijzen naar de oorlog.

Op afbeelding 3 zie je twee door Sophie Taeuber ontworpen kostuums die bij optredens in Cabaret Voltaire gedragen zijn. De kostuums zijn geïnspireerd op de maskers (afbeelding 4) en kleding van de Hopi-indianen uit Noord-Amerika.

De belangstelling voor niet-westerse culturen sluit aan bij het modernisme.

(1p) Leg uit op welke manier de belangstelling voor niet-westerse culturen aansluit bij het modernisme.

Op afbeelding 6 zie je getekende kachina's, houten poppen die Hopi-indianen voor kinderen maakten. Wanneer je de kostuumontwerpen van Taeuber vergelijkt met de tekening van de kachina's kun je overeenkomsten in de vormgeving zien.

(2p) Beschrijf de overeenkomst tussen Tauerbers kostuums (afbeelding 3 en 5) en de kachina's (afbeelding 6). Doe dit aan de hand van twee verschillende vormgevingsaspecten.

Op afbeelding 7 zie je Sophie Taeuber tijdens een optreden. Ze draagt een masker dat door beeldend kunstenaar Marcel Janco (1895 - 1984) gemaakt is.

In het algemeen verandert het spel van een acteur door het dragen van een masker.

(2p) Beschrijf twee manieren waarop het spel van een acteur verandert door het dragen van een masker.

Na de Eerste Wereldoorlog viel de groep kunstenaars die in Zürich dada had opgericht uiteen. In steden zoals Parijs, Berlijn, Keulen en Hannover ontstonden nieuwe groepen die andere accenten legden.

De dadaïstische beweging heeft slechts zes jaar bestaan. Critici verweten destijds de dadaïsten hun rebellie. Ze provoceerden en uitten kritiek, maar ze zijn niet betekenisvol geweest, zo meenden de critici.

(1p) Leg uit waarom de dadaïsten WEL betekenisvol zijn geweest voor de kunst.

Blok 3 Dans in musicalfilms

Dit blok gaat over vermaak in de eerste en tweede helft van de twintigste eeuw in de Verenigde Staten en over de populaire dans lindy hop.

De opkomst van de jazz als amusementsmuziek in New York in de jaren 20 en 30 van de twintigste eeuw is onder andere te verklaren door de grote groep Afro-Amerikaanse arbeiders in de stad. Voor hen waren de dans- en muziekavonden in danszalen een vlucht uit de dagelijkse, harde realiteit.

(1p) Geef nog een oorzaak van de opkomst van de jazzmuziek in New York in de jaren 20 en 30.

In geluidsfragment 1 hoor je een voorbeeld van jazzmuziek zoals die in de New Yorkse danszalen te horen was. De combinatie van instrumenten is typisch voor de jazzmuziek, evenals het swingende karakter van de muziek.

(3p) Noem nog drie kenmerken van jazzmuziek die je hoort in geluidsfragment 1.

In filmfragment 1 zie je een dansscène uit de musicalfilm *Hellzapoppin'* uit 1941. De dans wordt hier uitgevoerd door een professioneel lindy-hop-dansgezelschap. De lindy hop die ze uitvoeren is een gezelschapsdans, maar heeft ook theatrale kenmerken.

- (2p) - **Beschrijf twee kenmerken uit filmfragment 1 waaraan je kunt zien dat de lindy hop een gezelschapsdans is.**
- (2p) - **Beschrijf twee kenmerken uit filmfragment 1 waaraan je kunt zien dat de lindy hop theatraal is.**
Laat het filmpubliek buiten beschouwing.

In de jaren 30 werden er in de Verenigde Staten veel animatiefilms gemaakt met lindy hop als inspiratie. Een voorbeeld hiervan is de korte animatie *I'm just a jitterbug* (Ik ben slechts een sidderbeestje) uit 1939. Hierin komen al lindy hop dansend dieren en boekpersonages tot leven. Een deel uit deze animatie zie je in filmfragment 2.

Om destijds een animatie te kunnen maken van de lindy hop werden er dansende mensen gefilmd. Op afbeelding 1, 2 en 3 zie je de filmstills hiervan. Voor de animatietekenaars waren deze films noodzakelijk om de dans goed in beeld te kunnen brengen.

(1p) Leg uit waarom voor animatietekenaars deze films noodzakelijk waren om de lindy hop goed in beeld te brengen.

Filmfragment 3 toont een scène uit *Grease*, een musicalfilm uit 1978 die zich afspeelt op een middelbare school in de jaren 50 in de Verenigde Staten. In deze scène treffen de hoofdpersonen Danny en Sandy, die in de zomervakantie verliefd op elkaar werden, elkaar onverwachts in een andere situatie.

Danny reageert in dit fragment op verschillende manieren.

- (2p) - Benoem twee verschillende manieren waarop Danny reageert.**
- (1p) - Leg daarna uit wat Danny's innerlijke conflict is in dit fragment.**

In de jaren 70 werd de gezelschapsdans weer populair dankzij de dansscènes in musicalfilms zoals *Saturday Night Fever* (1977) en *Grease*. Deze films droegen bij aan de populariteit van de discodans bij de jeugd.

In filmfragment 4 zie je een deel van een dansscène uit de film *Grease*. In deze scène wordt er een (landelijke) danswedstrijd gehouden die gefilmd wordt voor televisie.

Iedereen danst hier de hand jive. De hand jive vertoont overeenkomsten met de lindy hop uit filmfragment 1. Er zijn echter ook verschillen tussen beide dansen.

(2p) Beschrijf aan de hand van het element RUIMTE twee verschillen tussen de dans in filmfragment 1 en de dans in filmfragment 4. Betrek steeds beide fragmenten in je antwoord.

Bij *Hellzapoppin'* is voor een revuevorm gekozen. De meeste dansers spelen geen rol in de film, de scène is vooral als vermaak toegevoegd.

De dans bij de musicalfilm *Grease* is om nog een andere reden dan vermaak toegevoegd.

(1p) Benoem aan de hand van filmfragment 4 een inhoudelijke reden voor de aanwezigheid van dans in de musicalfilm *Grease*.

De musical *Grease* wordt wereldwijd in het theater opgevoerd. In Nederland is deze musical vaak te zien in zowel een Nederlandse versie als de originele (Engelse) versie. In filmfragment 5 zie je een deel uit de trailer van de Nederlandse *Grease*.

Grease is nog steeds populair bij een groot publiek.

(3p) Geef drie verklaringen waarom *Grease* nog steeds populair is bij een groot publiek.

Blok 4 Humor en satire in de popmuziek

Dit blok gaat over humor en satire in de popmuziek van Frank Zappa, The Beatles en Vulfpeck.

In 1966 verscheen het debuutalbum van de Amerikaanse groep The Mothers of Invention, genaamd *Freak Out!* Bandleider en componist Frank Zappa schreef voor dit album maatschappijkritische en satirische teksten.

In geluidsfragment 1 hoor je het nummer *Hungry Freaks, Daddy* (Hongerige freaks/zonderlingen, ouwe). De 'Hungry Freaks' en 'Daddy' in de songtekst verwijzen naar de twee groepen die binnen het maatschappelijke protest van de jaren 60 in de Verenigde Staten een rol spelen.

- (1p) - Geef aan naar wie Zappa verwijst met 'Hungry Freaks' en noem een citaat uit tekst 2 waaruit deze verwijzing blijkt.**
- (1p) - Geef aan naar wie Zappa verwijst met 'Daddy' en noem een citaat uit tekst 2 waaruit deze verwijzing blijkt.**

Zappa's kritiek was anders dan de protestsongs van zijn tijdgenoten. Als een van de eersten bespote hij ook de popmuziek zelf, en plaatste op *Freak Out!* een aantal parodieën op populaire Amerikaanse popgroepen uit die tijd, zoals The Four Seasons.

In geluidsfragment 2 hoor je het nummer *Cherry* van The Four Seasons, in geluidsfragment 3 hoor je *Wowie Zowie*, een parodie van The Mothers op The Four Seasons.

Een parodie moet zowel elementen van overeenkomst (herkenbaarheid) als van overdrijving bevatten. In het nummer *Wowie Zowie* zijn beide elementen hoorbaar in de zang.

- (1p) - **Noem twee kenmerken van de zang waarin *Wowie Zowie* overeenkomt met de stijl van The Four Seasons.**
- (1p) - **Noem daarna een kenmerk van de zang waarmee *Wowie Zowie* de stijl van The Four Seasons overdrijft.**

Filmfragment 1 toont een live-uitvoering van het nummer *Approximate* uit 1974. Je zou kunnen stellen dat Zappa hier hoge kunst toegankelijk maakt voor een breed publiek.

- (2p) - Noem twee voorbeelden van hoge kunst in de uitvoering van *Approximate* in filmfragment 1.**
- (2p) - Geef daarna twee manieren waarop Zappa met zijn presentatie hier hoge kunst toegankelijk maakt voor een breed publiek.**

Het conceptalbum *Freak Out!* was van invloed op het werk van de Engelse popgroep The Beatles, die in 1967 ook een conceptalbum uitbracht: *Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band*. Op dit conceptalbum (een album waarop de nummers een onderlinge samenhang kennen) poseerden The Beatles als een soort excentrieke dorpsfanfare, 'de band van Sgt. Pepper'. Op de hoes van het conceptalbum zie je in het midden van de foto hun 'nieuwe' gedaante (afbeelding 1).

In geluidsfragment 4 hoor je het openingsnummer waarin de 'Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band' zich voorstelt. Het nummer lijkt onderdeel te zijn van een liveoptreden.

(2p) Noem drie voorbeelden in geluidsfragment 4 waardoor het nummer onderdeel van een liveoptreden lijkt te zijn. Laat de tekst van het nummer buiten beschouwing.

The Beatles creëerden met het aannemen van hun alter ego 'Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band' artistieke vrijheid.

(1p) Leg uit hoe het aannemen van een alter ego artistieke vrijheid kan creëren voor een kunstenaar.

Frank Zappa reageerde op het succes van The Beatles door zijn volgende album een hoesfoto te geven die geïnspireerd was op de hoes van Sgt. Pepper. Op afbeelding 1 en 2 zie je de foto's van beide hoezen. Afbeeldingen 3 en 4 tonen alleen de bandleden.

De titel van het album, *We're Only In It For The Money* ('We doen het alleen maar voor het geld') kan als kritiek op The Beatles worden opgevat. De hoesfoto op afbeelding 2 van Zappa's The Mothers bevat allerlei elementen van satire en provocatie, bijvoorbeeld in de weergave van de groepsleden.

(2p) Leg aan de hand van twee aspecten van de VOORSTELLING uit op welke manier de groepsleden op afbeelding 4 (The Mothers) een satirische weergave zijn van de groepsleden op afbeelding 3 (The Beatles). Betrek steeds The Mothers op afbeelding 4 en The Beatles op afbeelding 3 in je antwoord.

In filmfragment 2 zie je een deel van een videoclip uit 2016 van de Amerikaanse band Vulfpeck. Vulfpeck heeft veel videoclips geproduceerd, maar die lijken vaak bedoeld te zijn om hun imago onderuit te halen in plaats van te versterken. Zo verstoren in filmfragment 2 allerlei tekstblokken het zicht op de muzikanten. De beelden zijn onscherp en de kleuren flets, waardoor de vormgeving enigszins 'gebrekkig' lijkt.

Toch is er veel aandacht besteed aan de clip. Dit kun je afleiden uit de eerste vijftien seconden van filmfragment 2.

- (1p) - Noem een voorbeeld uit de eerste vijftien seconden van filmfragment 2 waaruit je kunt afleiden dat aan de videoclip veel aandacht is besteed.**
- (1p) - Geef daarna een verklaring voor de 'gebrekkige' vormgeving van het resterende fragment vanuit de uitgangspunten van Vulfpeck in tekst 4.**

Dit was de laatste vraag van het examen.

Klik op of als je de vragen nog eens wilt langslopen.

Klik op de knop 'stoppen' als je klaar bent.

Bronvermelding

De in dit examen gebruikte bronnen zijn vermeld in het examen zelf en/of in het correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.

Einde